

УДК 388.43.01

А. В. Вдовиченко,
к. с.-г. н., директор ДП "Дослідне господарство "Сквирське" ІАП НААН",
м. Сквиря, Київська обл.

РОЛЬ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СИСТЕМІ ПРИРОДОГОСПОДАРЮВАННЯ

A. Vdovichenko,
Candidate of Agricultural Sciences, director, DP DG "Skvirskoe" IAP NAAS, Skvira, Ukraine

THE ROLE OF ORGANIC AGRICULTURE IN THE SYSTEM OF NATURE MANAGEMENT

У статті обґрунтовано роль органічного сільського господарства в системі природогосподарювання. Визначено низку особливостей органічного сільського господарства в системі природогосподарювання в контексті раціоналізації використання наявного природно-ресурсного потенціалу завдяки оптимізації в організаційному й технологічному вимірах, обмеження монополізму в аграрному секторі економіки країни. Розкрито ключові позиції розвитку органічного сільського господарства в системі природогосподарювання через призму соціо-еколого-економічної діяльності в досліджуваній сфері. Сформульовано завдання органічного сільського господарства в системі природогосподарювання у розрізі екологічного, агротехнічного, мікро- і макроекономічного рівнів через призму основних принципів його ведення в контексті парадигми сталого розвитку. Встановлено магістральність органічного сільського господарства в системі природогосподарювання з огляду на низку виявлених інституціонально-організаційних, соціально-економічних та екологічних проблем природогосподарювання в Україні.

The article substantiates the role of organic agriculture in the system of nature management. The author defines a number of peculiarities of organic agriculture in the system of nature management in the context of rationalization of the use of available natural resources potential due to optimization in organizational and technological dimensions, limitation of monopoly in the agrarian sector of the country's economy. The author reveals the key positions of organic agriculture development in the system of nature management through the prism of socio-ecological and economic activity in the field of research. The author formulates the organic agriculture objectives in the system of nature management in the context of ecological, agrotechnical, micro and macroeconomic levels through the prism of the basic principles of its management in the context of the paradigm of sustainable development. The author has revealed the mainland of organic agriculture in the system of nature management taking into account a number of identified institutional and organizational, socio-economic and environmental challenges in the field of nature management in Ukraine.

Ключові слова: органічне сільське господарство, система, особливості, аграрний сектор, збалансований розвиток, природогосподарювання, природно-ресурсний потенціал.

Key words: organic agriculture, system, features, agricultural sector, sustainable development, nature management, natural resource potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні істотної нагальності набули питання забезпечення сталого розвитку сільського господарства. Тому принципи традиційного вирощування та обробітку сільськогосподарських культур вимагають суттєвої пе-

реорієнтації не тільки з позиції природокористування, але й з погляду поліпшення економічної ситуації в аграрному секторі в цілому. Одним із стратегічних напрямів реалізації перетворень в аграрному секторі виступає розвиток сільськогосподарського підприємництва на

засадах екологізації землекористування та розвитку вітчизняного ринку органічної сільськогосподарської продукції [1]. Формування органічного сільського господарства передбачає пошук і впровадження нових технологій з науково-обґрунтованої позиції та на основі врахування законів раціонального природокористування. Тому вибір нових напрямів розвитку аграрного сектора та надання необхідних прав у використанні можливостей різних методів господарювання може забезпечити стійке зростання сільськогосподарського виробництва. У цьому контексті формування і розвиток органічного сільського господарства дозволить трансформувати механізми функціонування аграрного сектора країни відповідно до ринкових умов господарювання на засадах збалансованого природогосподарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методичним засадам розвитку вітчизняного органічного сільського господарства присвячені наукові праці багатьох вчених, зокрема: В. Артиша, Р. Безуса, О. Бородіної, В. Вовка, Н. Головченко, В. Кипоренка, Є. Милованова, В. Чудовської, О. Шкуратова, О. Шубравської та інших. Організаційно-технологічні особливості впровадження виробництва органічної продукції у сільському господарстві висвітлено у працях С. Антонця, А. Антонець, Л. Моклячук, В. Писаренка, М. Шикуди, В. Шлапака. Визнаючи внесок науковців і практиків у розробку питань розвитку органічного сільського господарства, слід наголосити, що низка проблем залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого опрацювання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Об'єктивна необхідність збереження якісного стану ґрунтів, поліпшення якості довкілля, підвищення продовольчої безпеки країни та якісного рівня життя населення в умовах екологізації суспільного розвитку зумовлюють доцільність та актуальність визначення й обґрунтування ролі органічного сільського господарства в системі природогосподарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За ринкових умов господарювання органічне сільськогосподарське виробництво ґрунтується на засадах збалансованого, структурованого і економічно доцільного господарського механізму, критерієм діяльності якого є не тільки збільшення та нарощування обсягів ви-

робництва органічної продукції, а й збереження природних комплексів, що в умовах зростаючих екологічних навантажень на довкілля та порушення екологічної рівноваги в природі, сприятиме зростанню конкурентоспроможності органічного сектора, покращенню екологічного стану довкілля та забезпеченню продовольчої безпеки.

Міжнародна Федерація руху за органічне сільське господарство (International Federation of Organic Agriculture Movements — IFOAM) визначає органічне сільське господарство як "виробничу систему, яка підтримує здоров'я ґрунтів, екосистеми і людей. Воно засноване на екологічних процесах, біологічному різноманітті і циклах, адаптованих до місцевих умов, а не використанні ресурсів з побічними ефектами. Органічне сільське господарство поєднує в собі традиції, інновації і науки на благо загального навколишнього середовища і якості життя всіх зацікавлених сторін" [2].

Виходячи із визначення сутності органічного сільського господарства, його метою, на нашу думку, є організація сільськогосподарської діяльності у межах природних екосистем задля збереження ресурсів, які при нераціональному використанні можуть бути вичерпані, та виробництво органічної продукції в умовах гармонійного поєднання еколого-економічної і соціальної стійкості природних комплексів.

Завдання органічного сільського господарства визначаються, виходячи з чотирьох основних принципів, які затверджено IFOAM при обґрунтуванні необхідності його застосування в усьому світі: принцип здоров'я заснований на підтримці здоров'я ґрунту, рослин, тварин, людини і планети як одного і неподільного цілого; принцип екології спрямований до досягнення екологічного балансу шляхом проектування систем землекористування, створення місць проживання і підтримки генетичної і сільськогосподарської різноманітності; в принципі справедливості вказані об'єктивність, повага, коректність і господарське ставлення людей до інших живих істот природи; принцип турботи носить попереджувальний і відповідальний характер і покликаний захистити здоров'я теперішнього і майбутнього поколінь і навколишнього середовища. Ці принципи дозволяють визначити коло завдань органічного сільського господарства на екологічному, агротехнічному, мікро- і макроекономічному рівнях [3].

Екологічні завдання спрямовані на використання органічних технологій, що забезпечують збереження довкілля, яке необхідне для ефективного функціонування аграрного секто-

Таблиця 1. Обмеження шкідливих впливів на довкілля при веденні органічного сільського господарства в світі

Джерело шкідливих викидів у сільському господарстві	Частка в загальній кількості парникових викидів у світі, %	Післядія органічного сільського господарства	Примітки
N ₂ O (оксид азоту) з ґрунту	4,2	скорочує	шляхом більш високої ефективності використання азоту
CH ₄ (метан) шлункова ферментація тварин	3,5	нерівномірне, неоднозначне	зменшується концентрація енергії в раціоні, однак годування грубими кормами не сприяє зниженню CH ₄
спалювання біомаси	1,3	скорочує	частково обмежено стандартами
виращування рису	1,2	нерівномірне, неоднозначне	емісія зростає при внесенні органічних добрив, але знижується за рахунок дренажу
використання гною	0,8	не скорочує	зменшує викиди метану, але не впливає на викиди N ₂ O

Джерело: сформовано за [8].

ра в умовах обмеженості природних ресурсів. Агротехнологічні завдання дають можливість підтримати родючість ґрунту і поліпшують його структуру, відновлюючи баланс вуглецю та поживних речовин на основі застосування методів раціонального землекористування. Макроекономічні завдання створюють умови для визначення пріоритетних напрямів в забезпеченні населення повноцінними продуктами харчування і продовольчої безпеки країни, формуючи економічний механізм функціонування органічного сільського господарства на світових аграрних ринках [4].

Розвиток органічного сільського господарства в більшості випадків обумовлений підвищенням попиту на його продукцію на світовому продовольчому ринку, сегмент якого щорічно збільшується на 20—25%, тобто в 5 разів швидше, ніж глобальний ринок в цілому. Головними причинами широкого розвитку органічного сільського господарства є ідеологічні, медичні, соціально-економічні та політичні аспекти. Одна з основних цілей ряду філософських та релігійних течій, широко поширених в Західній Європі, полягає в максимальному зближенні людини і природи. Досягнення цієї мети передбачає повну відмову від "штучних" засобів при роботі з рослинами і тваринами, під якими розуміються і хімічні добрива, і невідповідна екологічним стандартам сільськогосподарська техніка тощо.

У цьому зв'язку зауважимо, що у вітчизняних реаліях органічний сектор досі знаходиться на початковій стадії розвитку, потребуючи не лише державної підтримки та подальшого підвищення екологічної свідомості населення, а покращення економічної ситуації в країні в цілому. Звичайно, державна система підтримки органічного сільського господарства забезпечує довіру громадян до органічної продукції

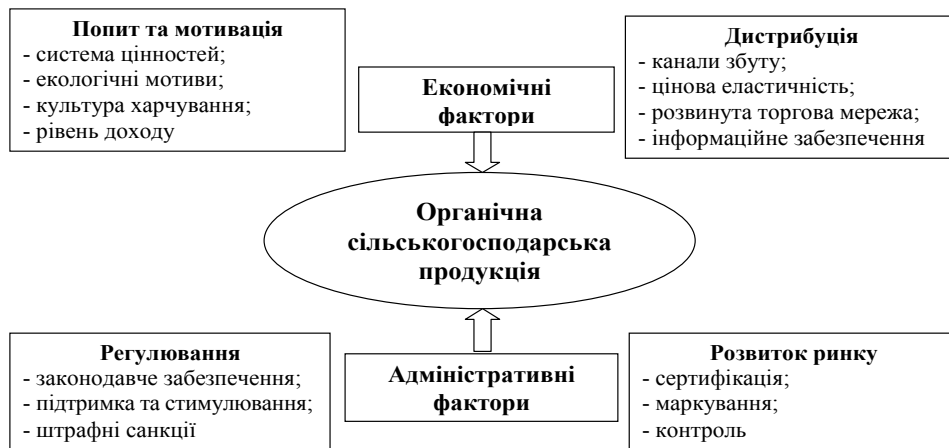
в цілому і формує даний вид господарювання в самостійну систему ведення сільського господарства, надаючи ресурси для її подальшого розвитку.

Нині стан органічного сільського господарства визначається цілою низкою характерних для нього особливостей: нижчою продуктивністю, ефективнішим використанням енергії, зниженням негативного впливу на довкілля, важливою соціально-економічною роллю, підтримкою наукових досліджень у цьому напрямі тощо.

Зокрема нижча продуктивність характеризується, відповідно, нижчою урожайністю сільськогосподарських культур, яка в органічних господарствах зазвичай нижче на 10—50%, ніж у традиційних виробників, також нижчою є продуктивна здатність галузі тваринництва.

Щодо ефективнішого використання енергії, зауважимо, що енергоємними для органічного виробництва є такі культури, як картопля, ріпак, деякі види овочів, виноград, садові культури. Боротьба з основними шкідниками і хворобами цих культур ускладнена методами органічного землеробства або ж методи, які застосовуються, призводять до виснаження земельних ресурсів. Одночасно в органічному сільському господарстві спостерігається взаємозалежність між зниженням енергоспоживання і рециркуляцією ресурсів, як у випадку з відходами тваринництва, які використовуються для вироблення біогазу. Питання підбору техніки для органічного сільського господарства також спрямовані на пошук ефективного використання енергії при обробці ґрунту і в боротьбі з бур'янами.

Органічні господарства мають відмінності в ступені технологічного впливу на природу. Інтенсифікація в хімізованому сільському господарстві розуміється, головним чином, як ви-

Рис. 1. Чинники, що впливають на розвиток органічного сільського господарства

Джерело: адаптовано автором за [7].

користання більш високого надходження поживних елементів і пестицидів на одиницю площі, зростання кількості споживаної енергії та відбору генетичної різноманітності рослин і тварин. В органічному сільському господарстві вона означає, перш за все, посилення взаємодії з аграрною екосистемою, включаючи підтримку біорізноманіття і родючості. Адже подібний вид господарювання є ефективним шляхом відновлення природних біоценозів, збагачення природного біорізноманіття на основі пошуку нових технологій, які спираються на наукові знання і закони природи. Вибір і постійне вдосконалення структури та розміщення сільського господарства з високою екологічністю і стійкістю дозволяє найбільш повноцінно використовувати природно-кліматичний потенціал країни. З економічної точки зору, органічне сільське господарство наразі є лише маленькою нішею аграрного сектору України. Однак, як двигун інновацій, воно може здійснювати значний вплив та зробити вирішальний внесок у покращення здоров'я населення та якісні характеристики сільського господарства України на основі врахування екологічної збалансованості природогосподарських систем.

Стосовно зниження негативного впливу на довкілля, відмітимо, що за даними доповіді Міжурядової групи експертів зі зміни клімату — IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), викиди парникових газів аграрним сектором складають 10—12% загального обсягу щорічних антропогенних викидів. Головними парниковими газами в сільському господарстві є викиди — N_2O і CH_4 . Раціональна система землеробства, заснована на відтворенні природних процесів сприяє прямому зниженню викидів N_2O з ґрунту. Істотно знижується

викид парникових газів при відмові від використання синтетичних мінеральних добрив. Органічне сільське господарство виробляє менше парникових газів, ніж хімізоване сільське господарство, а при виробництві органічної продукції значно менше впливає на потенціал глобального потеплення (табл. 1).

Поряд з тим, в органічному сільському господарстві залишається невирішеними питання зі зменшення викидів метану сільськогосподарськими тваринами (в першу чергу корів). Так, в результаті шлункової ферментації тварин, які споживають грубі корми, виробляється значна кількість метану. Для зниження викидів цього типу ведеться виведення спеціальних порід тварин.

Відзначимо, що постійні споживачі органічної продукції асоціюються з більш високим соціальним статусом. Однак причини, чому деякі споживачі з плином часу стають лояльними і є постійними покупцями органічної продукції, а інші ні, до сих пір не вивчені. Основним аргументом придбання споживачами даних продуктів є відсутність пестицидів. Споживча довіра до них є одним з чинників, який дозволяє розвиватися органічному сільському господарству. Важливим виробничо-збутовим фактором є канали дистрибуції. Спочатку органічні продукти реалізовувалися на фермах, через асоціації або на ярмарках. Нині велика частка продукції реалізується через супермаркети, інтернет-сайти, а також систему громадського харчування та державних закупівель.

У цьому контексті, зауважимо, що ціни на органічні продукти формуються не тільки під впливом виробничих і конверсійних витрат, але і витрат на реалізацію, які перевищують рівень

відповідних витрат для хімізованого сільськогосподарства. Зокрема висока вартість зберігання і транспортування продовольства внаслідок заборони на застосування консервантів і стабілізаторів. У зв'язку з розширенням ринків і каналів збуту, ціни на органічні продукти харчування стали більш конкурентоспроможними. На сьогодні ціни на окремі види органічних продуктів харчування можна визначити на тому ж рівні, що й традиційна продукція, вироблена із застосуванням хімічних засобів, або перевищують такі лише на 10—15%.

Коли продажі органічної сільськогосподарської продукції зростають, економія за рахунок зростання виробництва і розподілу дозволяє сформувавши більш конкурентоспроможні ціни, а отже, знизити ціновий бар'єр. Тобто, зростання обсягів виробництва в органічному сільському господарстві схильне до стабілізації, що досягається під впливом економічних і адміністративних чинників (рис. 1).

Досліджуючи соціально-економічну роль органічного сільського господарства в системі природогосподарювання, відмітимо, що інтерес до цього виду господарювання зумовлений не тільки вимогами ринку. Органічне сільське господарство має низку незаперечних переваг — корисні для здоров'я продукти харчування, сприятливе екологічне становище в господарстві, значні регіональні ефекти, зокрема, зростання зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів, підвищення інвестиційної привабливості певного регіону.

Поряд з тим, відмітимо, що існує значна різниця соціальних характеристик і мотиваційної діяльності фермерів в органічному і традиційному сільському господарстві. Так, виробники органічної сільськогосподарської продукції, зазвичай, представляють перше покоління фермерів, які раніше не займалися сільським господарством, мають міське походження. Крім того, вони відносяться до більш молодшої вікової категорії, серед них значний відсоток осіб з вищою освітою, вони краще поінформовані, але мають менший досвід у сільському господарстві, ніж фермери, які займаються традиційним сільським господарством. Соціальні зв'язки фермерів, які виробляють органічну продукцію носять не географічний характер, а віртуальний. Основними стимулами (по мірі зростання важливості) переходу фермерів до органічного сільського господарства є: поліпшення якості продукції та стану ґрунтів, захист довкілля, довгострокова перспектива, державна підтримка тощо.

Основними стимулами (за ступенем зниження важливості) роботи фермерів в традиційному сільському господарстві є: ціни на продукцію, субсидування, великі можливості для нарощування обсягів виробництва і розширення господарства, впевненість в наявності ринків збуту. Поряд з тим, 43,8% таких аграріїв розглядає можливість переходу найближчим часом на органічні принципи господарювання, але більшість скептично ставиться до цього.

Звичайно, відзначаючи істотну роль органічного сільського господарства в системі природогосподарювання, важливо сконцентруватися на підтримці наукових досліджень цього напрямку господарювання. Адже для успішного розвитку органічного сільського господарства необхідні як теоретичні, так і практичні наукові розробки та рекомендації. Це пов'язано з особливостями такої системи ведення сільського господарства, орієнтованої на дотримання екологічної рівноваги при збереженні товарності і прибутковості виробництва. Наприклад, у світі вже з середини ХХ ст. почали виникати наукові інститути з дослідження органічного сільського господарства (Institute for Biodynamic Agriculture, 1950 р. Німеччина; Rodale Institute, 1971 р. США; FiBL 1974 р. Швейцарія тощо).

Система наукових досліджень у сфері органічного сільського господарства включає: загальні питання (глобальний ринок органічної продукції, ГМО і насіння, якість органічних продуктів); питання сертифікації та регулювання (гармонізація стандартів; організація сертифікації і контролю, взаємовідносини з державою); соціально-економічні питання (роль в забезпеченні продовольчої безпеки, ціноутворенні в залежності від доходів населення); питання навколишнього природного середовища (вплив на біорізноманіття, клімат, обмеження шкідливих впливів, врахування енергетичної складової); питання ведення господарської діяльності (підтримання родючості, виведення спеціальних сортів і порід, здоров'я і харчування тварин, натуральна аквакультура) [8].

Таким чином, подальший розвиток органічного сільського господарства в системі природогосподарювання сприятиме підвищенню економічної ефективності аграрного сектора економіки країни, призводячи до зростання якісного рівня життя населення, формуючи тим самим передумови для розширення масштабів виробництва, а отже, до наповнення як місцевих, так і державного бюджетів. Наповнення бюджетів, у свою чергу, означає перспективи

покращення благоустрою сільських територій та розвитку соціально-культурної інфраструктури. Створення сприятливих умов проживання призупинить масову міграцію із сільських територій. Тож, органічне сільське господарство в системі природогосподарювання сприятиме збереженню довкілля, позитивно впливатиме на продуктивність сільськогосподарських угідь, будучи запорукою збереження природного балансу та збереження комфортних умов проживання людини.

ВИСНОВКИ

Отже, підсумовуючи, зауважимо, що із значених положень щодо ролі органічного сільського господарства в системі природогосподарювання, простежується, що воно щораз набуває магістральності, особливо в світлі існування значного природно-ресурсного, трудового і наукового потенціалів, сприятливих кліматичних та географічних умов, привабливості ряду регіонів за розвиненістю сільськогосподарського комплексу, формуючи тим самим сприятливі передумови для зростання аграрного сектора економіки країни та забезпечення його збалансованого розвитку.

Література:

1. Кошелєв В.М. Органическое сельское хозяйство: экономические аспекты трансформации: монография / В.М. Кошелєв, А.В. Пешкова. — М.: Издательство РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, 2013. — 140 с.
2. Чудовська В.А. Еколого-економічний механізм розвитку органічного сільського господарства: теорія і практика: монографія / В.А. Чудовська, О.І. Шкуратов, В.В. Кипоренко. — К.: ТОВ "ДІА", 2016. — 332 с.
3. IFOAM Basic Standards (approved by the IFOAM General Assembly, Victoria, Canada, August 2006) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ifoam.org
4. Бабаджанов Д.Д. Организационно-экономические основы формирования и развития органического сектора сельского хозяйства Таджикистана: дис. ... доктора экон. наук: 08.00.05 / Бабаджанов Д.Д. — Худжанд, 2010. — 253 с.
5. The World of Organic Agriculture. Statistic and Emerging trends 2017 [Online], available at: <http://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2016.html>
6. Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства. Досвід інших країн [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukraine.fibl.org/>
7. Харитонов С.А. Организационно-экономические аспекты развития органического сельского хозяйства в России: дис. ... кандидата экон. наук: 08.00.05 / Харитонов С.А. — Москва, 2013. — 187 с.
8. Головченко Н.М. Роль органічного сільського господарства у підвищенні добробуту сільського населення в Житомирській області / Н.М. Головченко // Економіка АПК. — 2009. — № 21. — С. 41—45.

References:

1. Koshelev, V.M. and Peshkova, A.V. (2013), *Organicheskoe sel'skoe hozjajstvo: jekonomicheskie aspekty transformacii* [Organic agriculture: the economic aspects of transformation], RGAU-MSHA imeni K.A. Timirjazeva, Moscow, Russia.
2. Chudovs'ka, V.A. Shkuratov, O.I. and Kyporenko, V.V. (2016), *Ekolooho-ekonomichnyj mekhanizm rozvytku orhanichnoho sil's'koho hospodarstva: teoriia i praktyka* [Ecological-economic mechanism of organic agriculture development: theory and practice], TOV "DIA", Kyiv, Ukraine.
3. IFOAM Basic Standards (approved by the IFOAM General Assembly, Victoria, Canada, August 2006). [Online], available at: <http://www.ifoam.org>. (Accessed 27 May 2017).
4. Babadzhanov, D.D. (2010), "Organizational and economic foundations of the formation and development of the organic sector of agriculture in Tajikistan", Abstract of Doctor of Economic Sciences dissertation, Economics and management of national economy, Tajik state university of law, business and politics, Khujand, The Republic of Tajikistan.
5. The World of Organic Agriculture. Statistic and Emerging trends 2017 [Online], available at: <http://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2016.html> (Accessed 18 May 2017).
6. Possibilities of state support for the development of organic agriculture. Experience of other countries, available at: <http://www.ukraine.fibl.org/> (Accessed 15 May 2017).
7. Haritonov, S.A. (2013), "Organizational and economic aspects of the development of organic agriculture in Russia", Abstract of Ph.D. dissertation, Economics and management of national economy, Moscow State University. M.V. Lomonosov, Moscow, Russia.
8. Holovchenko, N.M. (2009), "The role of organic agriculture in improving the welfare of rural population in Zhytomyr region" *Ekonomika APK*, vol. 21, pp. 41—45.
Стаття надійшла до редакції 26.07.2017 р.